

En boplats från yngre järnålder– tidig medeltid vid Söderby

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning 226, 229–231

Näs-Söderby S:1

Uppsala-Näs socken

Uppsala kommun

Uppland

Hans Göthberg & Berit Schütz

UPPLANDSMUSEET

En boplats från yngre järnålder– tidig medeltid vid Söderby

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning 226, 229–231

Näs-Söderby S:1

Uppsala-Näs socken

Uppsala kommun

Uppland

Hans Göthberg & Berit Schütz

Omslagsbild: Kam påträffad vid Söderby, Uppsala-Näs socken, Uppland.
Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Rapport 2006:17, arkeologiska avdelningen

© Upplandsmuseet, 2006

Planer: Hans Göthberg

Allmänt kartmaterial: Copyright Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3212.

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 – 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Topografi, fornlämningar och äldre lantmäterikartor	7
Målsättning, metod och prioriteringar	10
Resultat	11
Anläggningar	11
Fynd	16
Diskussion	18
Sammanfattning	23
Administrativa uppgifter	24
Referenser	24
Bilaga 1 Schakt- och anläggningslista	26

Inledning

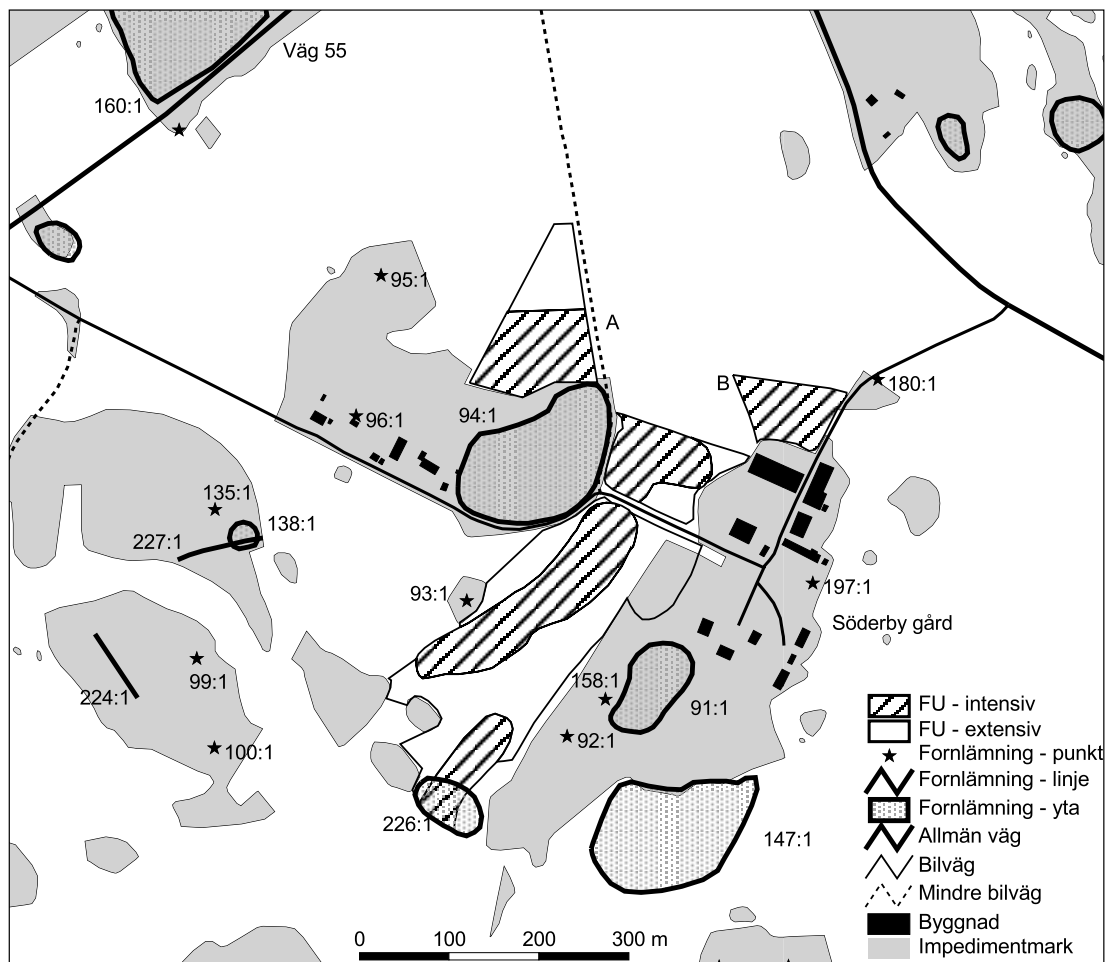
Upplandsmuseet utförde i maj 2006 en arkeologisk förundersökning vid Söderby i Uppsala-Näs socken. Uppdraget var inför en planerad utbyggnad av en befintlig golfbana. Förundersökningen utfördes efter tillstånd i beslut från länsstyrelsen i Uppsala län (dnr-431-10952-05). Uppdragsgivare var Söderby Golf AB.

Den befintliga golfbanan var belägen sydväst om Söderby gård (fig 1, 2). Inför anläggandet av denna utfördes en arkeologisk utredning i form av en inventering (Göthberg 2002). Den planerade utvidgningen av banan bestod i att två hål skulle läggas närmare golfklubbens lokaler vid Söderby. Det ena hålet skulle förlängas, medan det andra skulle få en helt ny dragning. Därtill avsågs två övningsbanor att anläggas, en väster om Söderby gård och en nordväst därom. De ytor som berördes av dessa förändringar skulle ingå i förundersökningen, men däremot inte en utvidgning av en driving range.

Figur 1. Översiktsplan som visar förundersökningen vid Söderby, markerad med svart stjärna, i förhållande till Uppsala.

Några ändringar av planerna kom att ske innan förundersökningen startade. En sådan var att en övningsbana, med planerat läge A, flyttades till ett annat läge (B) i nordöst (fig 2). Den andra övningsbanan, väster om Söderby gård, visade sig redan vara anlagd.

Figur 2. Översiktsplan över fornlämningar i anslutning till den planerade utvidgningen av golfbanan. A och B visar alternativa lägen för en övningsbana.

Topografi, fornlämningar och äldre lantmäterikartor

De förhistoriska lämningarna i anslutning till den aktuella utbyggnaden av golfbanan bestod av gravfält, ensamliggande gravar, skärvtenshöj, skålgropar, stensträng samt boplatzindikationer. För en närmare beskrivning av fornlämningsmiljön samt tidigare fynd och undersökningar i området hänvisas till redovisningen i utredningen (Göthberg 2002).

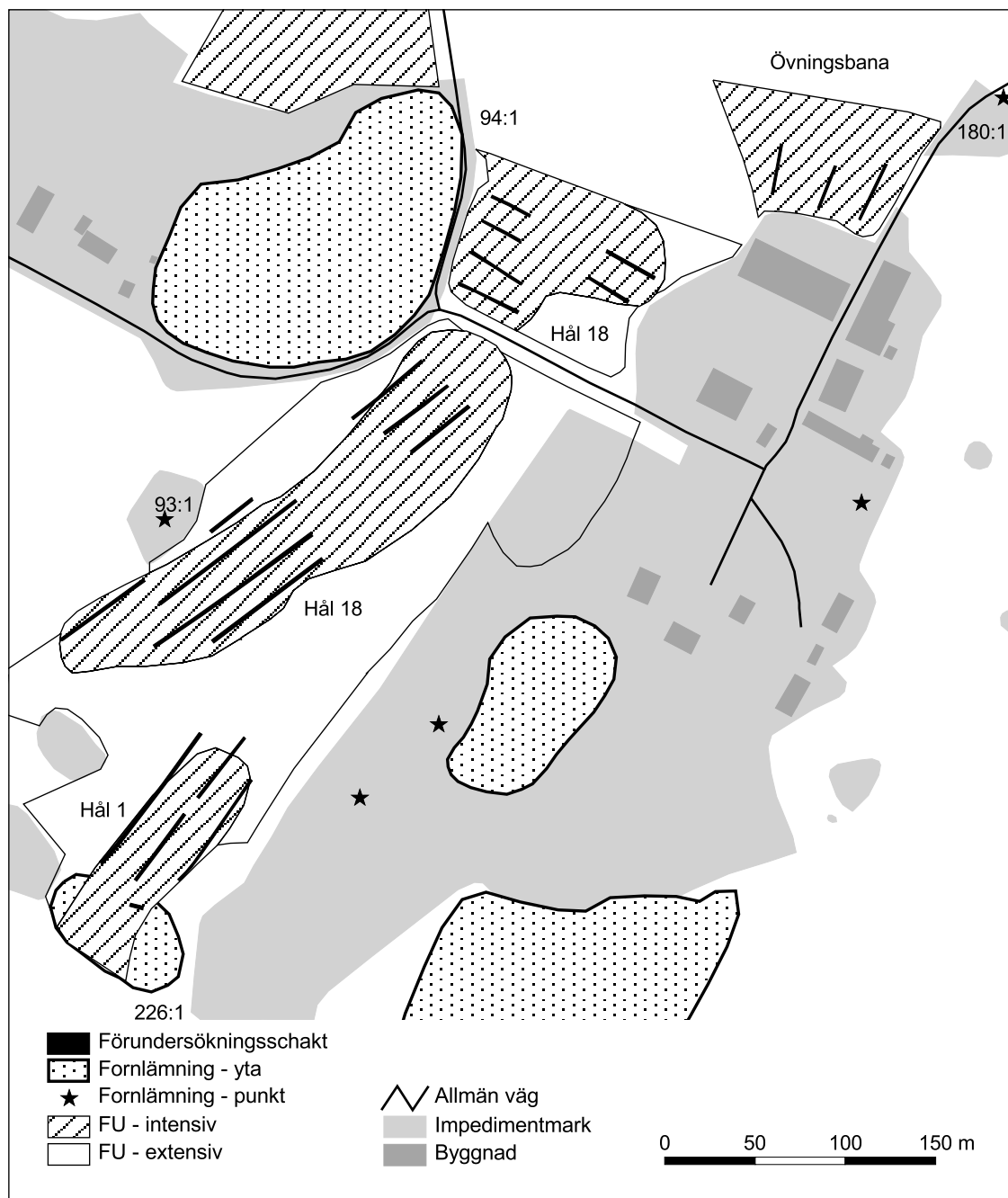
Området som man planerade att ta i anspråk för utvidgningen av golfbanan låg i en sluttning mellan två större trädbevuxna backar. På dessa fanns flera fornlämningar, där de mest framträdande var gravfälten nummer 91 och 94 som bestod av 1 hög, 10 runda och 4 rektangulära stensättningar respektive 6 högar, 54 runda och 15 rektangulära stensättningar (fig 2). Båda gravfälten kan sannolikt helt eller delvis dateras till yngre järnålder. På den södra backen fanns därtill den ensamma stensättningen nummer 92 samt nummer 158 som var klassificerad som fångstgrop. På en mindre åkerholme låg skärvstenshögen nummer 93. Med ett sadelläge på sluttningens krön fanns nummer 226, en boplatsindikation. Denna bestod av skärvsten i åkermark och påträffades vid utredningen 2002. Söderut, utanför det aktuella området, låg boplatsindikationen nummer 147. I nordost fanns slutligen nummer 180 registrerad, en plats för möjliga resta stenar.

Figur 3. Den södra delen av förundersökningsområdet för det blivande hål 1. Bebyggelse vid Söderby i bakgrunden. Arkeolog och grävmaskinist lägger upp planerna för schaktgrävningen. Foto: Berit Schütz, Upplandsmuseet.

Söderby och den numera försvunna byn Ubby har skriftliga belägg från medeltid, 1369 respektive 1399. De bestod under 1500-talet av två gårdar vardera (DMS 1984, s. 113). Äldre lantmäterikartor visar gårdarnas placering och markanvändning. En ägomätning från 1635 (LMV B71-15:A4:48) visar att Söderbys två gårdar låg där golfklubben numera har sina lokaler (fig 13). Ubbys två gårdar låg cirka 200 meter åt nordväst på en annan backe (DMS 1984, s. 113). En jämförelse med fornlämningarna visar att de låg inom begränsningen för gravfältet nummer 94. En ägomätning från 1722 visar några förändringar (LMV B71-15:1). Söderby hade då flyttat till platsen för den nuvarande mangårdsbyggnaden (fig 14). Bebyggelsen i Ubby har sannolikt övergivits eller avhysts, eftersom den bara redovisas symboliskt med streckade cirkelmarkeringar. En jämförelse mellan båda

kartorna och det område som är aktuellt för utbyggnad visar att det i mycket stor utsträckning användes som åkermark. Några mindre partier mellan Söderbys och Ubbys gårdslägen och norr om dessa var äng och lunda.

Figur 4. Området som ingick i förundersökningen, uppdelat på intensiva och extensiva ytor. Därtill har beteckningar för den planerade golfbanan samt förundersökningsschakt lagts in.

Målsättning, metod och prioriteringar

Den huvudsakliga målsättningen för förundersökningen var att klargöra och avgränsa förekomsten av fornlämningar inom området. Förundersökningen skulle enligt länsstyrelsens direktiv inte utgöra underlag för en arkeologisk slutundersökning.

Förundersökningsområdet delades in i två grupperingar. Den första grupperingen bestod av de ytor som skulle vara tee, fairway och green samt delar av övningsbanor (fig 4). Där var avsikten att schakten skulle dras med ett avstånd på omkring 20 meter. De benämndes som ytor med intensiv schaktgrävning. Den andra grupperingen utgjordes av ruff utanför fairway och delar av övningsbanor. Där var avsikten att schakten skulle dras något glesare, med omkring 30 meters mellanrum, alternativt som kortare schakt. De benämndes som ytor med extensiv schaktgrävning.

Målsättningen fick konsekvenser för den metodiska tillämpningen jämfört med vad som brukar vara normalt vid förundersökningar. Den primära undersökningsmetoden var grävning av provschakt med grävmaskin. Vid schaktningen banades ploglagret skiktvis av ned till den nivå där arkeologiska objekt kunde förekomma. Eftersom förundersökningen primärt gjordes i avgränsande syfte grävdes schakten enbart med enkel skopbredd, det vill säga cirka 1,5 meter.

Figur 5. Schaktgrävning med grävmaskin i området för övningsbana i den nordöstra delen av förundersökningsområdet. Foto: Berit Schütz, Upplandsmuseet.

Tyngdpunkten i dokumentationen skulle ligga på inmätning och beskrivning av de arkeologiska lämningarna. Endast ett mindre antal av de arkeologiska objekten skulle snittas och inga prover för naturvetenskapliga analyser skulle samlas in. Plandokumentation av schakt, arkeologiska objekt och topografiska företeelser gjordes med totalstation. Mätdata överfördes till den digitala dokumentationsmodellen Intrasis, där även registrering av fynd och arkeologiska objekt gjordes. I efterarbetet sammanställdes resultaten till en rapport. I samråd med länsstyrelsen gjordes några ändringar under förundersökningens förlopp. En sådan var att schaktgrävning i de extensiva ytorna nästan helt slopades. Detta som en följd av att få lämningar påträffades i de intensiva ytorna. Dessutom beslutades att samtliga påträffade arkeologiska objekt skulle grävas.

Resultat

Anläggningar

Totalt grävdes 22 schakt inom det område som skulle förundersökas. Den sammanlagda schaktlängden uppgick till 1013 meter och ytan var 1759 m². I de grävda schakten påträffades totalt 21 arkeologiska objekt och 11 topografiska objekt (fig 6–7 samt tabell 1). Samtliga schakt grävdes i plöjd åkermark, med undantag för schakt 546, som grävdes i gräsbevuxet område.

Sammanlagt nio schakt innehöll anläggningar, resterande tretton schakt var helt tomma. Fördelat på de olika ytorna blev utfallet: sju anläggningar i området för hål 1, fem anläggningar i området för södra delen av hål 18 (och där i schakten närmast impedimentet med raä 93:1 respektive gravfältet raä 94) samt nio anläggningar inom området för norra delen av hål 18. Även här låg samtliga anläggningar i schakten närmast gravfältet. Inga anläggningar påträffades i de schakt som grävdes inom ytan för den planerade övningsbanan i nordöst. För närmare information kring anläggningarna se anläggningslista (bilaga 1).

<i>Anläggningstyp</i>	<i>Antal</i>
Kolfläckar	1
Lager	1
Mörkfärgningar	1
Stolphål	16
Störhål	2

Tabell 1. Anläggningar i schakt, Söderby.

Kolfläckar

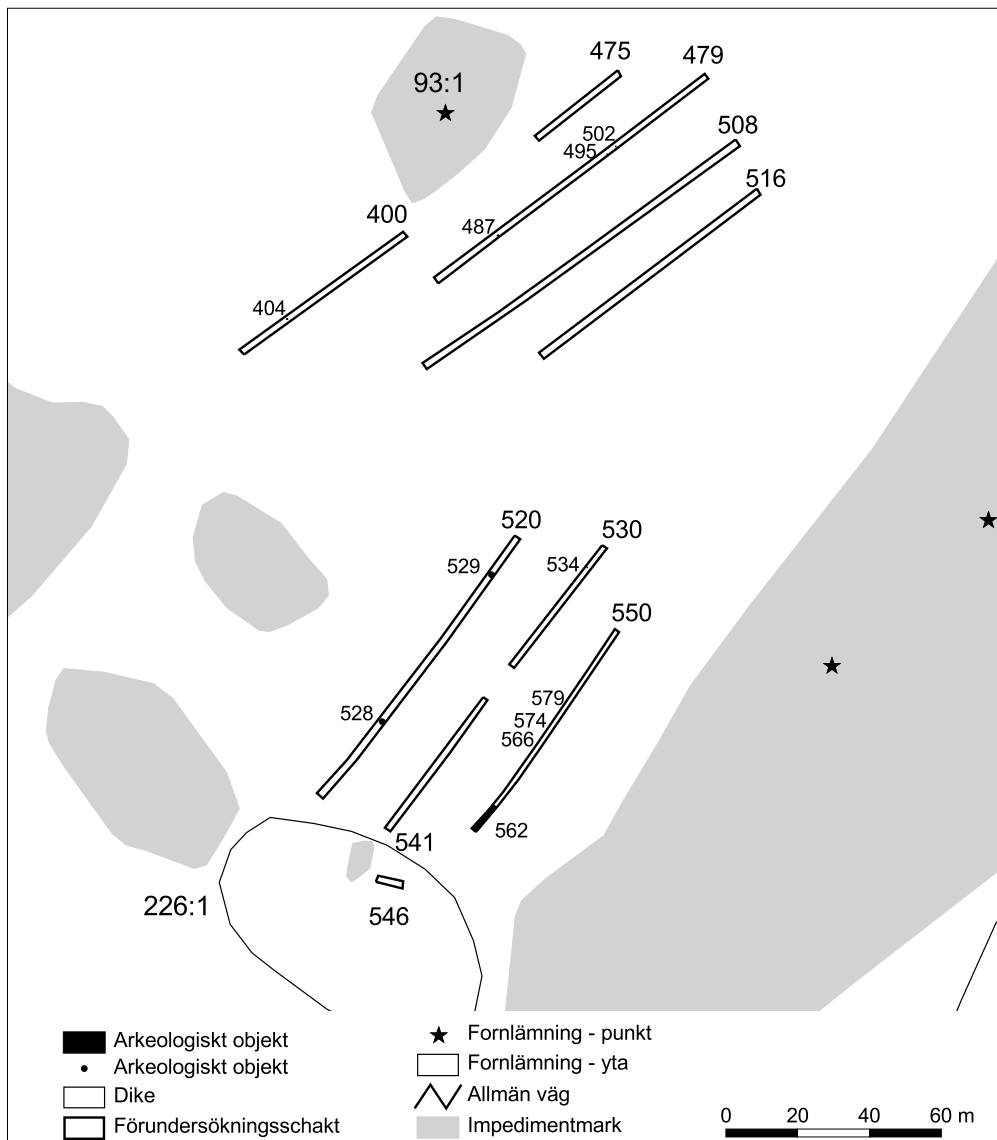
En koncentration med kol (A420) påträffades i schakt 413, södra delen av hål 18. Kolfläcken var oval i plan med måtten 0,35 x 0,18 meter och djupet uppgick till

endast 0,01 meter. Anläggningen skars dessutom av ett dike alternativt kabelschakt. Möjligen skulle anläggningen kunna ha varit resterna efter en härd.

Provanalys. Ett kolprov (PK10009) togs, men det analyserades inte vidare.

Lager

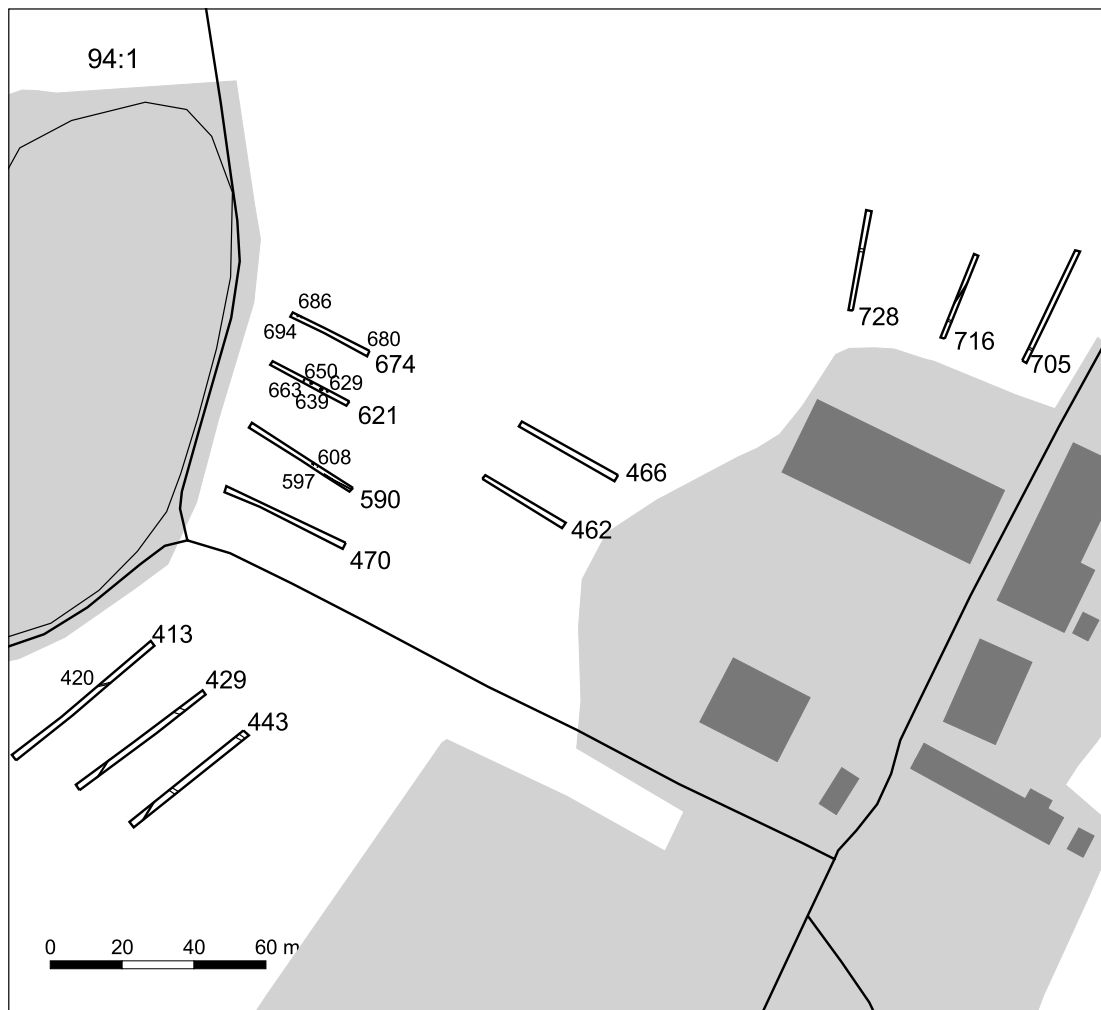
I schakt 550, vid platsen för hål 1, framkom i den sydvästra delen ett lager som kunde följas cirka nio meter i schaktets riktning. Lagret var tydligt kulturpåverkat och bestod av svartgrå lera med inslag av bränd lera och kol. Något enstaka obränt ben framkom också vid schaktningen. Eftersom lagret inte uppvisade något större fyndinnehåll undersöktes det inte närmare. Ett hål grävdes med spade för att undersöka lagrets tjocklek. Det uppgick till 0,15 meter. Lagret var inte synligt i något av de kringliggande schakten (schakt 541 och 546).

Figur 6. Plan över schakt och arkeologiska objekt inom hål 1 (226:1) och den södra delen av hål 18 (230:1).

Mörkfärgningar

En anläggning kunde inte klassificeras närmare än som en mörkfärgning (A529), och detta på grund av de rejäla åskregn som drabbade Söderbyområdet under maj månad. Anläggningen framkom i schakt 520, i området för hål 1, och dokumenterades i ett tidigt skede i plan. Anläggningen framträdde då ganska tydligt som en rund mörkfärgning 0,10 meter i diameter. Vid grävningstillfället stod dock anläggningen under vatten och det var, efter avrinning, omöjligt att få en tydlig profil. Djupet uppgick endast till 0,02 meter och intrycket av anläggningen var att den var mycket diffus. Eventuellt skulle mörkfärgningen kunna ha varit ett litet stolphål.

Figur 7. Plan över schakt och arkeologiska objekt inom den norra delen av hål 18 (229:1) och för övningsbana i nordost. Teckenförklaring se figur 6.

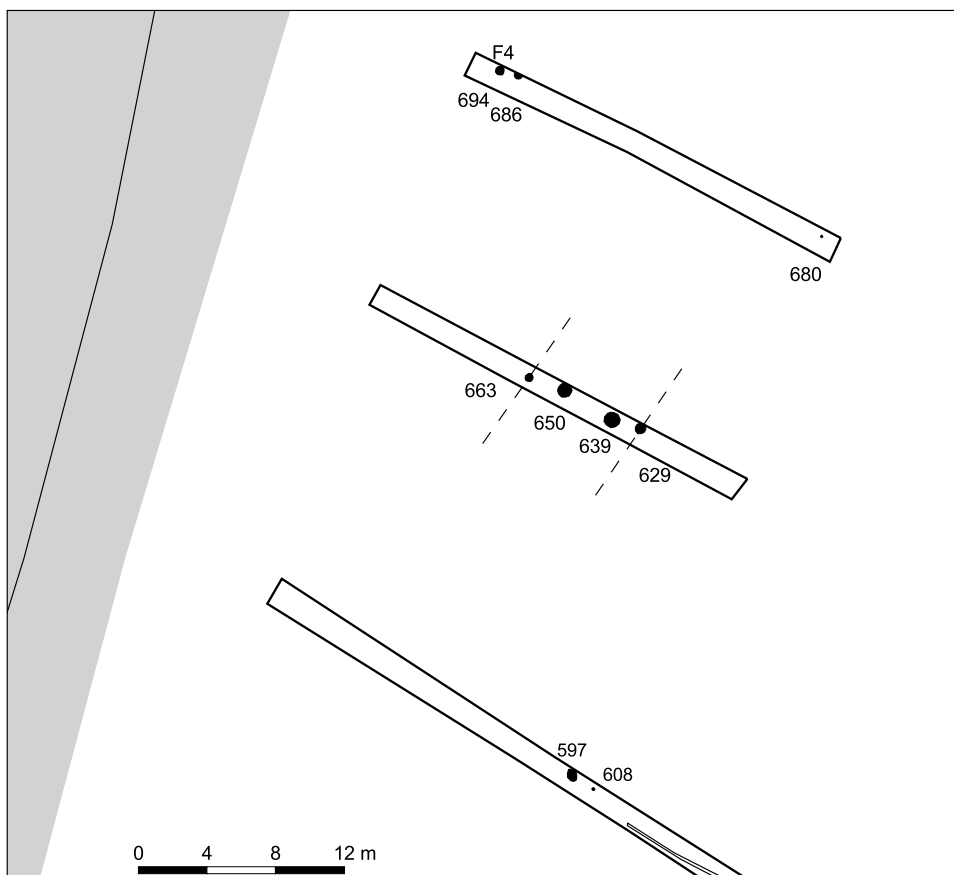
Stolphål

Den största kategorin anläggningar utgjordes av stolphål. Sammanlagt framkom 16 stycken. De fördelade sig enligt följande:

<i>Schakt</i>	<i>Anläggningsnummer</i>	<i>Område</i>
400	404	södra delen hål 18
479	487, 495, 502	södra delen hål 18
520	528	hål 1
530	534	hål 1
550	566	hål 1
590	597, 608	norra delen hål 18
621	629, 639, 650, 663	norra delen hål 18
674	680, 686, 694	norra delen hål 18

Tabell 2. Stolphål i schakt, Söderby.

I plan var stolphålen antingen runda/rundade eller ovala. Hos de runda varierade diametern mellan 0,12 och 0,90 meter. Hos de ovala låg längden mellan 0,25 och 0,70 meter och bredden mellan 0,20 och 0,50 meter. I profil var de olika formerna skålformad, trattformad, U-formad och det fanns anläggningar med rundad botten och olikformade kanter samt de med flat botten där sidorna var antingen olikformade eller sneda. Djupet på stolphålen varierade mellan 0,05 och 0,52 meter. Fyllningen bestod i de flesta fallen av brungrå/svartgrå lera ibland med inslag av kol, bränd lera och enstaka små stenar. I två av stolphålen, A650 och 686, påträffades obränt trä mot botten av anläggningarna.

Figur 8. Detaljplan över schakt och arkeologiska objekt i den norra delen av hål 18. Streckade linjer anger möjlig dragning av långväggarna i huskonstruktionen. För teckenförklaring se figur 6.

Tolkningar. Fyra av de framkomna stolphålen, A629, 639, 650 och 663, utgjorde med största sannolikhet resterna efter en huskonstruktion. Samtliga anläggningar framkom i schakt 621 (fig 8). A639 och 650 utgjordes av kraftiga stolphål (0,80 respektive 0,90 meter i diameter och med ett djup på 0,42 respektive 0,52 meter). De hade ett likartat utseende i profil och med stor sannolikhet har de utgjort ett stolppar. Avståndet mellan stolparna var 3,30 meter. Stolphålen A629 och 663 var något mindre (0,45 respektive 0,65 meter i diameter och 0,28 respektive 0,47 meter djupa). Eventuellt kan det ha varit frågan om väggstolpar. A663 låg 2,20 meter från A650 och A629 låg 1,60 meter från A639. Ingen ytterligare yta togs upp för att närmare belägga den eventuella huskonstruktionen. Längden på konstruktionen kunde därför inte fastställas. En uppskattad bredd skulle dock kunna ha varit cirka 7,2 meter och orienteringen var närmast sydväst–nordost. En trolig datering av huset var vikingatid. Ett exempel på ett hus från just vikingatid, med liknande avstånd mellan de takbärande stolparna, var hus 34 vid Kättsta i Ärentuna socken. (Gustafsson m.fl. 2006, s. 48). Tolkningen av dateringen av huset vid Söderby förstärktes också genom den övriga kontexten; kammen (se nedan) och gravfältet från yngre järnålder.

Fynd. I fem stolphål påträffades fynd. I ytan på A528 och 621 framkom enstaka, mycket små, fragment av bränt ben. Detta noterades endast, benen registrerades inte. A686 innehöll ett obränt ben. I A694 påträffades ett litet obränt ben samt en liten klump bränd lera. Dessa fynd registrerades, men kastades sedan. Störst fyndmängd framkom i A650. Det var obrända och brända ben, keramik och bränd lera. Den brända leran kastades efter registrering.

Provanalys. Från A686 togs ett vedartsprov (PV10008), men det analyserades inte vidare.

Störhål

Schakt 550, vid hål 1, innehöll två mindre anläggningar som tolkades som störhål (A574 och 579). Båda anläggningarna framträdde tydligt i plan som runda mörkfärgningar. Diametern var 0,08 respektive 0,09 meter. I profil var båda störhålen skålformade och djupet uppgick till 0,04 respektive 0,07 meter. Fyllningen i anläggningarna bestod av svartgrå lera. I A574 fanns lite inslag av kol och i A579 skymtade lite bränd lera.

Topografiska objekt

Utöver de arkeologiska objekten dokumenterades elva topografiska objekt, samtliga utgjordes av diken. Det faktiska antalet observerade diken var högre, men alla kom inte att mätas in. Så var fallet till exempel i den södra delen. Orsaken till detta var de åskregn som inte bara uttraderade markeringar och delvis vattenfyllda schakt, utan som också orsakade ett totalstationshaveri. Det var oklart om mätningarna som gjorts i den södra delen av området, före haveriet, gick att rätta. En ny CU-enhet till stationen erhöles och för säkerhets skull mättes schakten och de arkeologiska anläggningarna i den södra delen om. Inmätning av de topografiska objekten gavs vid detta tillfälle mycket låg prioritet.

En överensstämmelse mellan påträffade diken och äldre lantmäterikartor fanns söder om gravfältet 94:1 (fig 7). Kartan från 1722 visade att det fanns en väg till Söderby söder om den nuvarande allén. Denna väg överensstämde med diken i schakt 429 och 443. Vägen hade tillkommit efter 1635 eftersom den inte fanns markerad på kartan från detta år. Sannolikt har vägen lagts om i samband med att bebyggelsen vid Söderby gård flyttade till sitt nuvarande läge.

Fynd

Endast ett fåtal fynd gjordes vid undersökningen (tabell 3). Kammen framkom vid schaktning, övriga fynd påträffades i anläggningar. Den brända leran (F2 och 7) samt det lilla benfragmentet F3 registrerades med sparades inte.

<i>Fynd (F)</i>	<i>Kontext</i>	<i>Material</i>	<i>Sakord</i>	<i>Antal</i>	<i>Vikt (g)</i>
1	A 686	ben	ben	1	3
2	A 694	bränd lera*	bränd lera	1	3
3	A 694	ben*	ben	1	1
4	Lösfynd	horn	kam	1	24
5	A 650	ben	ben	25	68
6	A 650	keramik	kärl	2	12
7	A 650	bränd lera*	bränd lera	7	24

*) Ej sparat.

Tabell 3. Fynd från schakt, Söderby.

Ben

Benmaterialet analyserades inte närmare. I huvudsak bestod det av obrända ben (med största sannolikhet djurben). Ben påträffades i stolphålen A650, 686 samt 694. I A650 påträffades dessutom tre små fragment bränt ben. Den sammanlagda benmängden uppgick till 72 gram.

Bränd lera

Den brända leran (totalt 27 gram) framkom i två stolphål, A650 och 694. Möjligen kan det ha varit rester efter lerklining, men inga av bitarna uppvisade några avtryck. Den brända leran kastades därför efter registrering.

Horn

Vid schaktning för den norra delen av hål 18 framkom en kam (F4) av horn i schaktkanten. Kammen var intakt, men då den låg dold i kanten av schaktet kom den tyvärr att delas i två delar av grävskopan. Kammen var 61 x 50 mm stor och tillverkad i horn (fig 9). Kammen var en dubbelhelkam (Ros 1992 typ DH1A:IIb), skuren ur ett stycke och de båda tandraderna var lika breda. Kamtypen har främst framkommit i tidiga urbana miljöer med dateringar från 1100-tal och framåt. I de äldsta skikten har kammen en enkel form, den är nästan rektangulär och har raka

sidor. Under 1200-talet blev kammen mer kvadratisk (Broberg & Hasselmo 1981, s. 72f., 121). Kammar av liknande typ som den vid Söderby har också hittats på Gotland. Där förekommer de i gravkontexter och dateringen har där hamnat i vikingatid (Thunmark-Nylén 1998, Tafel 197). Dubbelhelkammarna har också påträffats i norduppländskt gravmaterial med senvikingatida dateringar, till exempel grav 34 vid Skämsta i Tierps socken (Frölund & Larsson 2002, s. 103ff.). Så sammanfattningsvis kan denna kamtyp dateras till perioden sent 1000-tal fram mot 1200-tal (Broberg 1991, s. 51, 58). Kammen vid Söderby golfbana hade den rektangulära formen, vilket talar för en äldre datering. Närheten till fornlämning nummer 94:1, gravfältet daterat till yngre järnålder, talade också för en förmodad datering till vikingatid. Kammen vid Söderby framkom intill A694, ett stolphål, men det var omöjligt att avgöra om fyndet skulle sättas i samband med en eventuell huskonstruktion. I och med närheten till gravfältet var det inte helt omöjligt att kammen också skulle kunna ha tillhört en sönderplöjd grav. Från Uppland är ett tjugotal kammar av denna typ kända, både från brand- och skelettgravar (Broberg 1991, s. 57f. och där anförd litt.).

Figur 9. Dubbelhelkammen funnen vid Söderby. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Keramik

I stolphålet A650 framkom två möjliga bitar keramik (fig 10). Sammanlagt vägde de båda bitarna 12 gram. Den ena biten hade spjälkats. I brottet såg godset nästan ut som vanlig bränd lera, men enstaka magringskorn syntes. Den intakta ytan var sträv och här var magringskornen fler. Den andra biten såg i formen ut som ett

”säkert” keramikfragment. På detta fragment uppvisade både ”in- och utsidan” samma sträva yta med magringskorn som det spjälkade fragmentet.

Figur 10. Keramik funnen vid Söderby. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Diskussion

Vid förundersökningen lokaliserades tre ytor med fornlämningar inom det aktuella området. De låg invid fornlämningarna 226:1, 93:1 och 94:1 och motsvarade hål 1 samt den södra, respektive norra, delen av hål 18 (fig 11). Jämfört sinsemellan var de av delvis olika karaktär.

Invid fornlämning 226:1 påträffades tre stolphål, två störhål, en mörkfärgning och ett kulturpåverkat lager, glest spridda, över en 110 x 70 meter stor yta. Flertalet lämningar låg i det östligaste schaktet, vilket möjligen kunde tyda på att mer omfattande lämningar fanns på eller i anslutning till höjdryggen i öster (fig 12). Den glesa fördelningen och dominansen av små objekt tydde på att det rörde sig om spår av verksamheter utanför den centrala bosättningen.

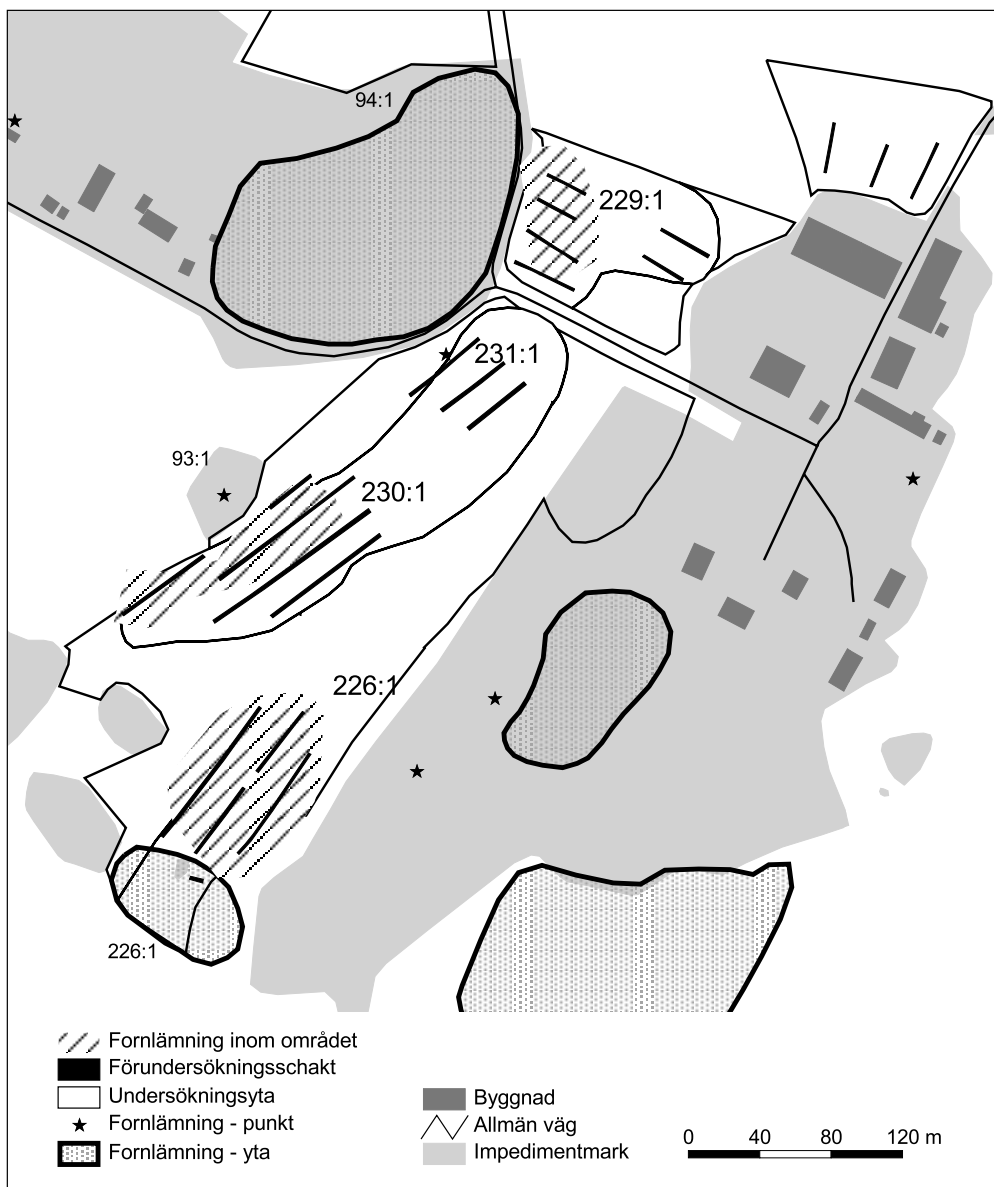
Den anslutande registrerade boplatslämningen 226:1 definierades utifrån förekomst av skärvsten vid utredningen 2002. Förekomsten av skärvsten kunde dock inte avgränsas österut, eftersom åkern inte var plöjd där, utan bestod av stubbåker. Dessutom låg denna del utanför utredningsområdet. I samband med förundersökningen observerades mycket lite skärvsten i denna del av åkern. Inom nummer 226:1 grävdes bara ett kort schakt, men troligen var förekomsten av lämningar inom denna yta lika ringa som i de angränsande schakten. Utifrån skärvstensförekomsten fanns inget som talade för att det inom lämningen skulle finnas centrala delar av en boplat.

Lämningarna invid fornlämning 93:1 bestod av fyra stolphål inom en 140 x 40 meter stor yta (fig 12). Den har efter anmälan till FMIS fått beteckningen 230:1.

Även här tydde det på att lämningarna var spår av verksamheter utanför en mer central boplatsyta.

Mot lämningarna inom dessa ytor kontrasterade lämningarna invid gravfältet 94:1. I söder fanns en kolfläck som kan ha varit resterna av en ensamliggande härd, som fått beteckningen 231:1 (fig 12). Därtill fanns åtta stolphål, delvis med kraftiga dimensioner, inom en 80 x 40 meter stor yta, som fått beteckningen 229:1 (fig 12). Med stor sannolikhet ingick några av stolphålen här i ett hus. Skillnaden gentemot de två andra ytorna framhövdes av att små mängder keramik, obrända ben och bränd lera förekom i stolphålen. Därtill kom kammen som antingen kan ha tillhört boplatsen eller en grav.

Det förmodade huset hade likheter med en huskonstruktion från vikingatid vid Kättsta i Ärentuna socken. Kammen gav en datering till övergången mellan vikingatid och tidig medeltid. Dessa faktorer tydde samtliga på att lämningarna i detta område var spår av en bebyggelse från övergången mellan yngre järnålder och tidig medeltid.

Figur 11. Resultat av förundersökningen med de tre påträffade fornlämningarna inom förundersökningsområdet. Stjärnan söder om gravfältet 94:1 markerar en ensam härd, nr 231:1.

Bebyggelsen har legat i nära anslutning till platsen för Ubbys byläge att döma av lantmäterikartan från 1635 och i mindre grad kartan från 1722 (fig 13–14).

Skillnaden mellan markeringarna på kartorna var 40–50 meter. Eftersom markeringarna för gårdarna på båda kartorna utgjordes av symboler kan denna skillnad antingen ha varit fiktiv eller möjligen tyda på en mindre flyttning av bebyggelsen. De två gårdarnas bebyggelse kan ha haft en stor utbredning. Detta i kombination med erfarenheten att äldre kartor oftare har större avvikelser, bland annat på grund av vinkelfel, gör den förra tolkningen mest trolig.

Figur 12. I schakten nära träden till höger i bild påträffades lämningar av bebyggelse från övergången mellan yngre järnålder och medeltid. På backen i bakgrunden ligger gravfältet nummer 94 och platsen för Ubbys by (enligt lantmäterikartor). Foto: Berit Schütz, Upplandsmuseet.

I Mälardalen har väsentligt färre bosättningar från yngre järnålder och tidig medeltid påträffats och undersökts än motsvarande från äldre järnålder. Detta hänger samman med en förändring av bebyggelsemönstret under samma tid. Under äldre järnålder låg bosättningarna utspridda i odlingslandskapet, därefter uppvisade de en tendens mot en mer koncentrerad placering (Göthberg 2000).

I Uppsala län har flera bosättningar från övergången mellan järnålder och medeltid påträffats i anslutning till historiska bylägen. Till dessa hör det redan nämnda Kättsta i Ärentuna socken, Rickomberga i Bondkyrko socken, Gredelby i Knivsta socken, Vallby i Tierps socken, Täby i Vänge socken och Kyrsta i Ärentuna socken (Karlenby 1995; Andersson m.fl. 1996; Fagerlund m.fl. 1999; Onsten-

Molander & Wikborg 2005; Seiler 2005; Gustafsson m.fl. 2006). Avståndet varierar mellan dessa bebyggelser och de bylägen som har belagts på äldre lantmäterikartor. En konsekvens av detta är att bebyggelsen har hamnat på de bylägen som återges på lantmäterikartorna först senare under medeltid. Sannolikt har detta varit en utdragen, successiv process som pågått från vikingatid långt in i medeltid och kanske även in i efterreformatorisk tid.

På ett antikvariskt plan blev lämningarna en bekräftelse på den misstanke som föranledde att området i anslutning till gravfältet 94:1 och Ubbys gårdsläge, enligt äldre kartor, inkluderades i förundersökningen. Däremot var det noterbart att inga motsvarande lämningar påträffades i åkermarken väster och norr om Söderbys bebyggelse enligt kartan från 1635.

Vid förundersökningen kunde inte heller några resta stenar eller andra lämningar iaktas i anslutning till fornlämning nummer 180:1 (plats för resta stenar). På platsen fanns istället en damm som i sin tur anslöt till den bäck som avvattnade dalgången. En granskning av uppgifterna i Fornlämningsregistret visar

Figur 13. Ägomätningsskarta över Söderby och Ubbby från 1635 (LMV B71-15:A4:48) med förundersökningsschakt inlagda som vit markering. Notera den nära anslutningen mellan bebyggelsen i Ubbby och de påträffade lämningarna av bosättning i norr.

att markeringen dels grundades på en förekomst av stenar som var begravda i schaktmassor och dels på uppgift från fotokartan och det aktuella ekonomiska kartbladet i Upplandsmuseets arkiv, om ett fynd av bautastenar 1941. Den sistnämnda uppgiften hänvisar dock till en plats 170 meter längre åt nordost, där infartsvägen till Söderby anslöt till vägen mellan Skärfälten och Uppsala-Näs kyrka. Denna plats har senare förstörts genom en rätning av vägen. Sannolikt har det därför aldrig funnits några resta stenar på platsen för 180:1, vilket för övrigt inte heller verkar troligt på grund av platsens låglänta läge i anslutning till bäcken.

Att Ubbys byläge identifierats på lantmäterikartor och att en anslutande bebyggelse från yngre järnålder-tidig medeltid påträffats får också, ur en antikvarisk synpunkt, konsekvenser för uppgifterna i Fornlämningsregistret. Fornlämning nummer 160:1 är belägen omkring 600 meter nordväst om gravfältet nummer 94:1 och beskrivs som ett område med bebyggelse lämningar (fig 2), vilka identifierats som Ubbys bytomt (se Göthberg 2002). En jämförelse med kartan från 1722 visar dock att det fanns en bebyggelse tillhörande utjorden Kärrbolandet i det sydvästra hörnet av området för nummer 160:1.

Figur 14. Ägomätning från 1722 (LMV B71-15:1) över Söderby och Ubby med förundersökningsschakt inlagda med vit markering. Anknytningen mellan de påträffade bosättningslämningarna i norr och Ubby är mindre uttalad än i kartan från 1635.

Sammanfattning

Upplandsmuseet gjorde i maj 2006 en arkeologisk förundersökning vid Söderby i Uppsala-Näs socken. Undersökningen föranleddes av en utvidgning av den befintliga golfbanan. Tre områden med fornlämningar av boplatskaraktär påträffades.

Två av dessa, i anslutning till fornlämningarna 226:1 respektive 230:1 i söder, utgjordes av glest spridda lämningar främst stolphål och i det förra fallet även störhål. De kan utgöra lämningar av verksamhetsytor utanför de centrala delarna av bosättningen.

Inom den tredje ytan, fornlämningen 229:1 invid gravfältet 94:1 i norr fanns bland annat av kraftiga stolphål, varav några sannolikt ingått i en huskonstruktion. Jämförelser med liknande konstruktioner på andra platser tyder på en datering till yngre järnålder. En kam som påträffades inom samma område gav en datering till perioden sent 1000-tal till omkring 1200. Jämförelser med lantmäterikartor från 1635 och 1722 pekade mot att dessa boplatslämningar med största sannolikhet utgjort en föregångare till den sedan 1700-talet övergivna byn Ubby.

Fig. 15. Golfboll funnen vid det blivande hål 1. Foto: Berit Schütz, Upplandsmuseet.

Administrativa uppgifter

Plats: Näs-Söderby S:1, Uppsala-Näs sn.
Fornlämningsnummer: 226, 229–231
Fornlämningstyp: Boplats
Undersökningstyp: Förundersökning
Orsak: Utbyggnad av golfbana
Fältarbetsperiod: 22–30 maj 2006
Koordinatsystem: Uppsala lokala
Höjdsystem: Uppsala
Projektledare: Hans Göthberg (projektledare), Berit Schütz och Kerstin Åberg.
Upplandsmuseets diarienummer: Ar-38-2006
Upplandsmuseets projektnummer: 8187
Beställare: Söderby Golf AB
Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Ann Segerberg
Länsstyrelsens beslutsdatum och diarienummer: 27 april 2006, dnr 431-10952-05
Fynd: Förvaras i Upplandsmuseets föremålsmagasin i Morgongåva under inventarienummer UM39461.
Arkivmaterial: Förvaras vid Upplandsmuseet

Referenser

Lantmäteriakter

Lantmäteriverket Gävle

Uppsala-Näs socken

Söderby

Ägomätning 1635 B71-15:A4:48

Ägomätning 1722 B71-15:1

Litteratur

- Andersson, C., Appelgren, K. & Sander, B. 1996. Hus, gravar och fornfynd i Gredelby. Arkeologisk undersökning, Uppland, Knivsta socken, Gredelby, RAÄ 11 m.fl. (Riksantikvarieämbetet, UV Stockholm, Rapport 1996:115).
- Broberg, A. 1991. Religionsskifte och sockenbildning i Norduppland. I: Olle Ferm (red.). Kyrka och socken i medeltidens Sverige. Studier till Det medeltida Sverige 5. (Riksantikvarieämbetet). Stockholm.
- Broberg, B. & Hasselmo, M. 1981. Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie. (Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer rapport Medeltidsstaden 30). Stockholm.
- DMS. 1984. Det Medeltida Sverige. Band 1 Uppland: Tiundaland: Ulleråker, Vaksala, Uppsala stad. Dahlbäck, G., Ferm, O., Rahmqvist, S. (Riksantikvarieämbetet). Stockholm.

- Fagerlund, D., Göthberg, H., Qviström, L. & Åberg, K. 1999. Förhistoria och medeltid i Vänge – Arkeologiska undersökningar 1998. (Upplandsmuseet Skriftserie 1). Uppsala.
- Frölund, P. & Larsson, L-I. 2002. Skämsta. Bosättning och gravar i norra Uppland. Arkeologisk undersökning, Skämsta, Tierps socken, Uppland. (Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 1997:67). Uppsala.
- Gustafsson, M., Dutra-Leivas, I., Mattsson, Ö. & Olsson, R. 2006. Kättsta – boplatser och gravar under 2000 år. Undersökningar för E4, Ärentuna socken, Uppland. (Upplandsmuseet Arkeologiska avdelningen 2006:7).
- Göthberg, H. 2000. Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid. (OPIA 25). Uppsala.
- Göthberg, H. 2002. Söderby. Arkeologisk utredning. Golfbana. Näs-Söderby 2:1, Uppsala-Näs socken, Uppsala kommun, Uppland. (Upplandsmuseet Arkeologiska avdelningen 2002:10).
- Karlenby, L. 1995. Rickomberga. Bebyggelse under 2000 år. Arkeologisk undersökning, Bondkyrko socken, Uppland. (Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 1995:20).
- Onsten-Molander, A. & Wikborg, J. 2005. Kyrsta – en uppländsk by med mångtusenåriga anor. I: Uppland 2005. Uppsala.
- Ros, J. 1992. Dubbelhelkammars från kv. Trädgårdsmästaren 9 och 10 i Sigtuna samt ben- och hornhantverkets utveckling och roll i ekonomin under vikingatid och tidigmedeltid. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Institutionen för arkeologi vid Lunds universitet.
- Seiler, A. 2005. Vallby norra. En boplatz från yngre bronsålder, yngre järnålder och tidig medeltid i Tämnaråns dalgång. Väg E4, sträckan Uppsala-Mehedeby. Uppland, Tierps socken, Fäcklinge 2:10, Vallby 1:3 och 2:4, RAÄ 231. (Riksantikvarieämbetet, UV GAL, Rapport 2005:1 Arkeologisk undersökning).
- Thunmark-Nylén, L. 1998. Die wikingerzeit Gotlands II, Typentafeln. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien). Stockholm.

Bilaga 1. Schakt- och anläggningslista

Uppsala-Näs 226:1

Schakt-id	Längd (m)	Area (m ²)	Anl-id	Typ	Storlek (m)	Djup (m)
520	90,70	179,39	528	Stolphål	0,13 x 0,13	0,08
			529	Mörkfärgning	0,10 x 0,10	0,02
530	42,00	67,74	534	Stolphål	0,17 x 0,17	0,06
541	45,40	81,45				
546	7,30	14,18				
550	68,70	97,53	562	Kulturlager	9,00 x 1,50	0,15
			566	Stolphål	0,15 x 0,15	0,14
			574	Störhål	0,09 x 0,09	0,07
			579	Störhål	0,08 x 0,08	0,04

Uppsala-Näs 230:1

Schakt-id	Längd (m)	Area (m ²)	Anl-id	Typ	Storlek (m)	Djup (m)
400	56,10	104,02	404	Stolphål	0,35 x 0,25	0,28
475	29,40	52,73				
479	94,70	165,10	487	Stolphål	0,30 x 0,30	0,14
			495	Stolphål	0,30 x 0,25	0,05
			502	Stolphål	0,25 x 0,20	0,12
508	107,10	211,76				
516	75,90	152,53				

Uppsala-Näs 229:1 & 231:1

Schakt-id	Längd (m)	Area (m ²)	Anl-id	Typ	Storlek (m)	Djup (m)
413	49,90	83,92	420	Kolfläck	0,35 x 0,18	0,01
429	43,90	82,33				
443	40,70	82,27				
462	26,00	42,56				
466	30,50	55,12				
470	36,60	54,07				
590	33,10	47,93	597	Stolphål	0,70 x 0,50	0,22
			608	Stolphål	0,17 x 0,17	0,08
621	24,10	33,58	629	Stolphål	0,65 x 0,65	0,47
			639	Stolphål	0,90 x 0,90	0,42
			650	Stolphål	0,80 x 0,80	0,52
			650	Stolphål	0,45 x 0,45	0,28

Uppsala-Näs 229:1 & 231:1 fortsättning

Schakt-id	Längd (m)	Area (m ²)	Anl-id	Typ	Storlek (m)	Djup (m)
674	24,00	34,05	680	Stolphål	0,12 x 0,12	0,07
			686	Stolphål	0,43 x 0,43	0,22
			694	Stolphål	0,55 x 0,55	0,16
705	34,10	45,57				
716	25,00	32,69				
728	28,10	38,84				